

Non-verbal communication in Mahdavi poems of Imam Khomeini(RA)

Dr. Nafiseh Irani ¹

Dr. Milad Movahhedi rad ²

Dr. Shahriar Shadigu ³

Abstract

Poets and writers have consciously and unconsciously tried to use verbal and non-verbal communication to establish better communication and convey their mental and emotional concepts to their audience. By using non-verbal communication, they have shown their most hidden meanings and spiritual concepts. In this study, an attempt was made to analyze the Mahdavi poems of Imam Khomeini (RA) based on non-verbal communication (body language) and to show how he used various components of non-verbal communication for the important theme of Mahdism and the emergence of the divine savior and his heartfelt and inner connection with the Imam Zaman (PBUH), the mystical elder and his intended subject. The aim of this article is to introduce, classify, and analyze the types of non-verbal communication in the Mahdavi poems of Imam Khomeini and, using a descriptive-analytical method, reveals that non-verbal communication in these poems is mostly used to replace and emphasize the verbal message. The authors have concluded that 42% of the frequency of non-verbal behavior is in physical appearance, 17% in face and eye behavior, 11% in gesture and movement, and the remaining 30% in non-verbal behaviors, vocal behavior, space and environment, politeness, environment and time. The function of non-verbal behavior of these frequencies is 72 cases of substitution and 23 cases of emphasis, all of which are based on issues of Mahdism and the true guardianship of the Master of the Time. Gesture and movement in the Imam's poetry indicate the world of existence and creation at once and the true manifestation of the Holy Prophet and the transmission of these blessings from the Imam Zaman (PBUH). The vocal behavior component is accompanied by the excitement of the ascetics and the dance and presence of the people of the present (indicating the distance of the people of the appearance from the truth of the Imam Zaman (PBUH)). One of the most important non-verbal components in Imam Khomeini's poems is space and environment, and politeness has always been accompanied by a kind of humility and respect for the existence of the Imam Zaman (PBUH).

Keywords: Imam Khomeini's Poetry Collection, non-verbal communication, mysticism, body language, Mahdism

-
1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran(Corresponding Author)(n.iranii@cfu.ac.ir)
 2. Visiting Professor at Farhangian University, Alborz, Iran(m.movahedirad@cfu.ac.ir)
 3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran(Sh.shadigo@cfu.ac.ir)

ISSN:2588-3291

عصر آدینه

دوفصل نامه علمی-پژوهشی
ویژه هنر موعود
سال هجدهم - شماره چهل و یکم
بهار و تابستان ۱۴۰۴

ارتباط غیرکلامی در اشعار مهدوی امام خمینی رحمته الله علیه *

نقیسه ایرانی^۱

میلاد موحیدی راد^۲

شهریار شادی گو^۳

چکیده

شاعران و نویسندگان برای برقراری ارتباط بهتر و انتقال مفاهیم ذهنی و عاطفی خود به مخاطبین، به شکل خودآگاه و ناخودآگاه کوشیده‌اند از رهگذر ارتباطات کلامی و غیرکلامی بهره ببرند. آنان با بهره‌مندی از ارتباطات غیرکلامی، نهفته‌ترین معانی و مفاهیم روحی خود را نشان داده‌اند. در این پژوهش کوشیده شد تا اشعار مهدوی امام خمینی رحمته الله علیه بر مبنای ارتباطات غیرکلامی (زبان بدن) تحلیل و نشان داده شود که او چگونه از انواع مؤلفه‌های ارتباط غیرکلامی برای مضمون مهم مهدویت و ظهور منجی الهی و ارتباط قلبی و باطنی خود با حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه له، پیر عرفانی و مراد خود، بهره برده است. هدف این مقاله معرفی، طبقه‌بندی، و تحلیل انواع ارتباطات غیرکلامی در اشعار مهدوی امام خمینی رحمته الله علیه است و با روش توصیفی - تحلیلی آشکار می‌کند که ارتباطات غیرکلامی در این اشعار بیشتر برای جانشینی و تأکید پیام کلامی به کار رفته‌اند. نویسندگان به این نتیجه رسیده‌اند که ۴۲٪ بسامد رفتار غیرکلامی در ظاهر فیزیکی، ۱۷٪ در چهره و رفتار چشمی، ۱۱٪ در اشاره و حرکت و ۳۰٪ مابقی در رفتارهای غیرکلامی، رفتار آوایی، فضا و بوم‌پایی، بساواایی، محیط و زمان است. کارکرد رفتار غیرکلامی این بسامدها ۷۲ مورد جانشینی و ۲۳ مورد تأکید است که همگی بر مبنای مسائل مهدویت و ولایت حقیقی صاحب‌الزمان است. اشاره و حرکت در شعر امام، نشانگر عالم وجود و خلقت یکباره و تجلی حقیقی حضرت حق و انتقال این فیوضات از ناحیه امام عصر عجل الله تعالی فرجه له است. مولفه رفتار آوایی با معرکه گرفتن زاهدان و رقص و تواجد اهل حال (به نشان دوری اهل ظاهر از حقیقت امام عصر عجل الله تعالی فرجه له) همراه است. از مهم‌ترین مؤلفه‌های غیرکلامی در اشعار امام خمینی رحمته الله علیه فضا و بوم است و رفتار

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۷

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول) (n.iranii@cfu.ac.ir).

۲. استاد مدعو دانشگاه فرهنگیان البرز، ایران (m.movahedirad@cfu.ac.ir).

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تهران، تهران، ایران (Sh.shadigo@cfu.ac.ir).

بساوایی همواره با نوعی از تواضع و تکریم نسبت به وجود امام زمان علیه السلام همراه بوده است.

واژگان کلیدی

دیوان شعر امام خمینی رحمته الله علیه، ارتباط غیرکلامی، عرفان، زبان بدن، مهدویت.

مقدمه

ارتباط یک فرایند یا یک فراگرد است و «از مفهوم فراگرد برمی آید که ارتباط پدیده‌ای ایستا نیست؛ اجزا و عناصر درونی آن، دارای کنش‌های متقابل هستند و هر یک بر دیگری تأثیر می‌گذارد و از دیگری تأثیر می‌پذیرد؛ بنابراین به طور مداوم در حال تغییر است» (محسنیان راد، ۱۳۸۹: ۵۷). ارتباط غیرکلامی به کلیه پیام‌هایی گفته می‌شود که فرد علاوه بر کلام، آن را مبادله می‌کند و از نشانه‌های آن می‌توان به طرز ایستادن، طرز پوشش، اشارات اندامی و حرکات چهره، زمان و مکان و... اشاره کرد. دنیای رفتارهای غیرکلامی یکی از مهم‌ترین بخش‌های ارتباطات فردی است (فرهنگی، ۱۳۷۳: ۲۷۲-۲۷۳).

بیشتر جنبه‌های رفتارهای غیرکلامی ریشه در زبان و فرهنگ دارند و «به همان ترتیب که عناصر زبانی فرهنگی فراگرفته می‌شوند، آن‌ها نیز کسب می‌شوند، به جز معدودی از رفتارهای غیرکلامی جهانی که عمدتاً در بیان احساسات نقش دارند. مفاهیم فرهنگی اغلب در قالب حرکات بدنی یا حالت‌های مشخصی از صورت شکل می‌گیرد و بر حسب ویژگی‌های فرهنگی متغیرند؛ مثلاً رفتار غیرکلامی خاص که برای کودکان مناسب است، ممکن است مناسب بزرگسالان نباشد» (جهانگیری، ۱۳۷۸: ۲۶).

امام خمینی رحمته الله علیه در اشعار مهدوی خود، شرح احوال عرفانی و توحیدی خویش را به تصویر کشیده است. در شعر او با توجه به نگرشی که عرفا به فنای الهی و رسیدن به حقیقت امام حاضر دارند، رفتار ویژه‌ای با زبان بدن به نمایش درآمده و مجموع ارتباطات غیرکلامی وی به حکم پوششی برای مقاصد کلامی غیرقابل توصیف (به ویژه هجران و بیان تألمات روحی در ارتباط با امام زمان علیه السلام) قرار گرفته است. در این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی ارتباط‌های غیرکلامی اشعار مهدوی و اشارات غیرمستقیم امام خمینی رحمته الله علیه نسبت به موضوع مهم مهدویت نیز، که در قالب استعاره یا نماد پرداخته شده، تحلیل و بررسی شده است.

شماره ۴۱

شماره ۴۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

ارتباط کلامی با دو نمود «گفتار» و «نوشتار» خود را نشان می‌دهد و از این جنبه همواره پژوهشگران به آن توجه داشته‌اند، به ویژه نمود نخستین آن «گفتار» که از زمانی که علم «زبان‌شناسی» به وجود آمده، مورد بررسی همه جانبه قرار گرفته است.

از سوی دیگر، افراد برای انتقال مفاهیم و ایجاد ارتباط و نشان دادن عواطف و احساسات، پیام‌ها و افکار خود، همیشه نمی‌توانند از طریق کلام، نیازهای خود را برآورده کنند؛ بلکه گاهی باید با توجه به شرایط و موقعیت‌های به وجود آمده از کارکرد ارتباط غیرکلامی نیز بهره ببرند.

«ارتباط غیرکلامی» که به نظر می‌رسد، سابقه و قدمت بیشتری نسبت به شاخه دیگر داشته باشد، کمتر بررسی شده است؛ هرچند عرصه شمول گسترده‌ای را در بر می‌گیرد.

اهمیت ارتباط غیرکلامی در آن است که این رفتارها به مراتب، بیشتر از ارتباط کلامی، افکار، احساسات و عواطف شخص را انتقال می‌دهد؛ زیرا فرد کمتر توانایی کنترل کردن آنها را دارد. مردم اغلب تلاش می‌کنند تا احساسات خود را از طریق کنترل ارتباطات و رفتارهای کلامی خود مخفی نگه دارند؛ اما تلاش برای این پنهان‌کاری معمولاً بیهوده و بی‌نتیجه است، زیرا احساسات واقعی در رفتارهای غیرکلامی فرد، نمود پیدا می‌کند.

اهداف و ضرورت پژوهش

هدف این مقاله معرفی، طبقه‌بندی و تحلیل انواع ارتباطات غیرکلامی در اشعار مهدوی امام خمینی رحمته الله علیه است تا نشان داده شود که چگونه زبان بدن می‌تواند کارکردهایی چون تأکید کردن و جانشین شدن را در کنار عناصر کلامی بازگو کند.

اشعار مهدوی امام خمینی رحمته الله علیه به این دلیل در این پژوهش بررسی شد که سرشار از اشارات و ارتباطات غیرکلامی است. عناصر و عوامل مربوط به زبان بدن در شعر سراسر عرفانی - الهی او و اهتمام عرفا به بیان مسائل عرفانی خارج از چهارچوب سخن براساس بستری که در آن حالات روحی‌شان جریان دارد، مفاهیمی را به ذهن مخاطب انتقال می‌دهند که ممکن است با نقش آنها در بستر کلام متفاوت باشد. کارکرد عناصر مربوط به ارتباط غیرکلامی در اشعار مهدوی امام، بر مبنای مسائل توحیدی و عرفان مرجعیت شیعی است که انتظار فرج در آن از بالاترین عبادات و درجات روحی سالکان الی الله

است. اشاره‌های غیرکلامی، شعر مهدوی این عارف را تفسیرپذیر، عمیق و چند معنا کرده‌است؛ چنان‌که هر سالک رنج کشیده با توجه به پیشینه فرهنگی و اجتماعی خود قادر خواهد بود زبان حال خود را از زبان بدن شعر او دریابد.

عناصر و عوامل مربوط به زبان بدن در شعر سراسر عرفانی ایشان و اهتمام عرفا به بیان مسائل عرفانی خارج از چهارچوب سخن براساس بستری که در آن حالات روحی شان جریان دارد، مفاهیمی را به ذهن مخاطب، انتقال می‌دهند که ممکن است با نقش آنها در بستر کلام متفاوت باشد.

پرسش‌های پژوهش

مؤلفه‌های ارتباط غیرکلامی اشعار مهدوی امام خمینی رحمته‌الله علیه کدامند؟ و کدام یک بیشترین یا کمترین کاربرد را داشته‌اند؟ چگونه ارتباطات غیرکلامی حالات درونی شاعر عارف نسبت به امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف را نشان می‌دهد؟

پیشینه پژوهش

درباره ارتباطات غیرکلامی در اشعار مهدوی امام خمینی رحمته‌الله علیه تاکنون پژوهشی انجام نشده‌است؛ اما در زمینه ارتباط غیرکلامی در آثار دیگر نویسندگان پژوهش‌هایی انجام شده که به آنها اشاره می‌شود:

قدرت‌الله قربانی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «ابعاد عرفانی و سیاسی مهدویت در اندیشه امام خمینی رحمته‌الله علیه» او را یک منتظر واقعی مهدویت دانسته که به شدت با تلقی منحرفانه درباره انتظار مخالفت می‌کند و نگرش امام نسبت به مهدویت را رویکردی سیاسی عرفانی می‌بیند. محمد حاجی‌آبادی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «سیمای حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در آئینه شعر حضرت امام خمینی رحمته‌الله علیه» مهدویت را از مضامین پر کاربرد و متعالی دیوان امام نشان داده و بر این باور است که سیمای امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف روح کلی دیوان امام را در بر گرفته‌است. محمد دانشگر (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «نقش ارتباطات غیرکلامی در داستان پردازی مولانا»، نسیبه علمایی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «قرآن از نگاه دیگر: بررسی ارتباط غیرکلامی در قرآن و آموزه‌های روان‌شناسی» ارتباط غیرکلامی در مثنوی مولانا و قرآن کریم را بررسی کرده‌اند. احمد رضی و سمیه

حاجتی نیز در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نشانه‌های ارتباط غیرکلامی در داستان دو دوست» داستانی از هدی حدادی را بررسی کرده‌اند. مریم محمودی، اللهیار افراخته و کرامت نامجو (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «ارتباط‌های غیرکلامی در روایت‌های تاریخ بیهقی»، رضا شجری و عباس شاه‌علی رامشه (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «رمزگشایی نشانه‌های ارتباط غیرکلامی در کلیله و دمنه» و مرتضی محسنی و میلاد موحدی‌راد (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «ارتباط غیرکلامی در طبقات‌الصوفیه» پژوهش‌هایی در این زمینه انجام داده‌اند.

در پژوهش‌هایی دیگر که در زمینه اشعار امام خمینی رحمته الله علیه انجام شده است می‌توان دسته و گریخته نشانه‌هایی پراکنده در این زمینه دید. برای نمونه در مقاله «کهن‌گرایی در اشعار امام خمینی» (۱۴۰۳) نویسندگان در این مقاله با بهره‌گیری از واژگان و بافت و ساخت نحوی کهن در شعر امام، به این نتیجه رسیده‌اند که کهن‌گرایی زبان شعر او را از هنجارهای طبیعی و منطقی خارج ساخته و با این شیوه از کاربردهای متعارف زبان آشنایی‌زدایی کرده و کلام را به حوزه هنری برده است. در مقاله «اندیشه‌های قرآنی انعکاس یافته در شعر امام خمینی با رویکرد بینامتنیت ضمنی» (۱۴۰۱). نویسندگان با روش بینامتنیت متون و تأثیر بر یکدیگر به تبیین بینامتنیت ضمنی قرآن در اشعار امام خمینی پرداخته‌اند و ارتباط وسیع شعر امام با آیات قرآن را تحلیل نموده‌اند. در مقاله «سبک‌شناسی شعر امام خمینی» (۱۳۹۹) نویسندگان شعر امام را به دو موضوع عارفانه و اجتماعی تقسیم کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که شعر امام به سبک عراقی متمایل است و شعر اجتماعی او خصوصیات سبکی شعر ایدئولوژیک دارد.

چارچوب نظری پژوهش

انواع ارتباط غیرکلامی

ارتباطات غیرکلامی، سهم ویژه‌ای در دامنه ارتباطات بشری دارند، رفتارهای غیرکلامی شامل مقوله‌های زیر است:

ظاهر فیزیکی

ارگانیزم پیچیده انسان، از دو بخش در هم تنیده، شکل گرفته که یکی جان است و دیگری جسم یا بدن. ظاهر هر فردی، معرّف هویت فردی و اجتماعی اوست. ما در

نخستین برخورد با فردی، قبل از آن که با او گفتگو کنیم و با آراء و عقاید و سلیقه او آشنا شویم، براساس ظاهر او، او را مورد قضاوت قرار می دهیم؛ در همان برخورد اول، ممکن است از او خوشمان بیاید یا برعکس، احساس ناخوشایندی نسبت به او پیدا کنیم. اشاره و حرکت: حرکات رساتر از واژه ها حرف می زنند مثل تکان دادن سر، روبروسی کردن، نشستن، برخاستن و...

چهره و رفتار چشمی: چهره، گویای احساسات، حالات و نگرش های انسان است و ما را در هدایت و تنظیم تعامل با دیگران یاری می رساند.

رفتارآوایی: از شنیدن صدا، لحن و نحوه بیان، سکوت، مکث، لهجه و گویش افراد اطلاعاتی مثل: سن، جنس، وضع جسمانی، قابل اعتماد بودن، غم و اندوه به دست می آید.

فضا و بوم پایی: از نحوه استفاده انسان ها از فضا و دخل و تصرف در آن پیام هایی مثل مشارکت، تهاجم، تجاوز و... حاصل می شود.

بساوایی: موقعیت و فرهنگ هر جامعه ای رفتارهای بساوایی آن جامعه را شکل می دهد.

محیط: تمامی رفتارهای اجتماعی در محیط فیزیکی رخ می دهد. گاهی این محیط عمداً توسط افراد سهیم مرتب می شود.

زمان: عبارت است از چگونگی ادراک، استفاده، مطالعه، ساختار و واکنش ما به پیام های زمان.

کارکرد ارتباطات غیرکلامی

کارکرد ارتباطات غیرکلامی و نقش آنها را در ارتباط میان افراد می توان به صورت زیر، خلاصه و بیان کرد:

کامل کردن پیام کلامی: برخی پیام های غیرکلامی، «همراه و هماهنگ با پیام های کلامی هستند، پیام غیرکلامی می تواند یک پیام کلامی را کامل کند» (برکو، ۱۳۹۶: ۱۲۵)؛ یعنی پیام غیرکلامی با کامل کردن پیام کلامی، موجب روشنی و شفاف شدن آن می شود. چنان که وقتی دست کسی را می فشاریم، همراه با بیان این جمله که «من نسبت به شما ارادت دارم»، تأثیر این پیام کلامی، بیشتر خواهد بود.

جانشینی: گاهی پیام‌های غیرکلامی به جای پیام‌های کلامی فرستاده می‌شوند و حرکات بدنی و ارتباط‌های غیرکلامی، جانشین پیام‌های گفتاری می‌شوند. «دست تکان دادن» به جای «سلام» یا «خدا حافظ»، «پایین آوردن سر» به جای واژه «بله» یا «بالا بردن سر» به جای واژه «نه» نمونه‌هایی از این‌گونه حرکات غیرکلامی به شمار می‌آیند.

تکذیب کردن: «برخی پیام‌های غیرکلامی به جای کامل کردن پیام کلامی، آن را نقض و یا تکذیب می‌کند و یا مغایر با آن است» (ریچموند و مک کروسکی، ۱۳۹۶: ۹۲). برای مثال، استادی که به دانشجویش، فرصت پرسش از موضوعی را داده است، مرتب به ساعتش نگاه می‌کند که با این کار خود به او گوشزد می‌نماید که وقت کافی برای صحبت کردن با او را ندارد.

تکرار کردن: گاهی پیام‌های غیرکلامی، به نوعی تکرار پیام‌های زبانی است. به نظر می‌رسد که این‌گونه پیام‌ها، برای تأکید پیامی است که بر زبان آورده‌ایم؛ مثلاً، هنگامی که کسی را دعوت به سکوت می‌کنیم، در همان حال، با گذاشتن انگشت خود بر روی دهان، بر این درخواست تأکید می‌کنیم.

کنترل کردن: معمولاً ما همراه با انتقال پیام‌های کلامی که خود سازمان یافته و کنترل شده هستند، از حرکات دیگر مثل نگاه کردن یا سر تکان دادن به نشانه تأیید و یا تغییر آهنگ صدا یا کوتاه و بلند کردن تن صدا، سعی در کنترل موقعیت ارتباطی که در آن قرار گرفته‌ایم، می‌نمائیم.

تأکید کردن: «در این نوع کارکرد، از پیام غیرکلامی برای تأکید مطلبی استفاده می‌شود که قصد بیان آن را داریم یا برای آن به کار می‌رود که توجه مخاطب را به آنچه می‌گوییم، جلب کنیم؛ مثل زدن بر شانه کسی که در هنگام صحبت کردن ما، رویش را به سمت دیگری چرخانده است؛ و نیز سکوتی که سخنران در میان صحبت‌های خود دارد، برای جلب توجه بیشتر مخاطبان به گفته‌های خود است» (ریچموند و مک کروسکی، ۱۳۹۶: ۹۴-۹۵).

بحث و بررسی

ارتباط غیرکلامی در اشعار مهدوی امام خمینی رحمته الله علیه

ظاهر فیزیکی

حرکت اندام‌ها و زبان بدن نقش تعیین‌کننده در القای معانی پنهان در آنها دارد؛ به گونه‌ای که هر حرکتی شبیه کلمه‌ای در زبان است. «ارتباط در هر شکلی در برگیرنده عناصر کلامی و غیرکلامی است که به آن ژست‌ها یا حرکات جسمانی می‌گویند. پیام در درجه نخست با نشانه‌های آوایی و زبان‌شناسیک ارائه و دانسته می‌شود؛ اما در درجه بعد نشانه‌های حرکتی در تدقیق معنا نقش مهمی دارند» (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۰۵). حرکت اندام‌ها شامل کلیه اشاره‌ها، حرکات سر، رفتار چشم، حرکات بدن، بازوها، پاها، دست‌ها و انگشتان می‌شود که به گفتگوی کلامی ما شفافیت می‌بخشد و آن را هدایت می‌کند و از این طریق می‌توان احساسات را انتقال داد و معانی پنهان را القا کرد.

سر

سر نهادن و سر به زیر بودن که معنایی جز تسلیم و رضا در مسیر سیر الی الله ندارد در شعر عرفانی امام خمینی رحمته الله علیه، همواره با رفتارهای غیرکلامی متناسب با حالت تواضع و فروتنی نسبت به امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف همراه است. سر گذاشتن بر کوی محبوب که امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف است و سر را خاک پا و قدم معشوق انگاشتن، رفتارهایی همراه با مضمون آرامش، فروتنی، تواضع و تسلیم محض است. حرکت غیرکلامی سر در شعر ایشان، در بردارنده معنی عمیق و عرفانی تبعیت مطلق از امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف است و نشان می‌دهد که تنها با فروتنی و رضا و تسلیم بر درگاه کبریایی حضرت حق (یا مراد حقیقی) می‌توان به درک ولایت امامان معصوم عجل الله تعالی فرجه الشریف که جانشینان حقیقی خداوند بر زمین و زمانند، فائق آمد و در مسیر عشق به خداوند قدم برداشت.

گر مراه به در پیر خرابات دهی به سرو جان به سویی راه نوردم نه به پا
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۳۹)

همه خوبان بر حسن تو سجود آوردند این چه رنجی ست که گنجینه پیر و برناست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۹)

سریده در راه جانان، جان به کف سرباز باش آن که سر در کوی دلبر نکند سرباز نیست

(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۶۵)

پاکند می فروشان مستان دل خروشان بر بسته چشم و گوشان پیران سر به زیرند

(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۹۹)

بر کنم خرجه سالوس اگر لطف کنی سر نهم بر قدمت خرجه گذارم به کنار

(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۲۳)

جدول تحلیلی زبان بدن (سر)

کارکرد	پیام	رفتار غیر کلامی
جانشینی	تسلیم امام شدن	به سر راه نوردن (ص ۳۹)
جانشینی - تأکیدی	تحیر و تواضع نسبت به امام معصوم	سر به سجده نهادن (ص ۴۹)
جانشینی - تأکیدی	معرفت امام	سجود به حسن معشوق (ص ۴۹)
جانشینی	یکی شدن با امام	سر دادن در راه عشق (ص ۶۵)
جانشینی	فناي عارفانه	سر نهادن به پا (ص ۷۰)
تأکیدی	اهل ظاهر و عدم معرفت نسبت به جایگاه امام زمان	سر نهادن صوفی بر در مرد زر (ص ۷۴)
جانشینی	نهایت عشق نسبت به امام	سر سپردن به قدوم معشوق (ص ۷۶)
تأکیدی	سکوت عرفانی	پیران سر به زیرند (ص ۹۹)
جانشینی	تسلیم	سر گذاشتن بر قدم پیر (ص ۱۲۳)
جانشینی	تحیر و تأمل	سر بردن به گریبان از عشق (ص ۱۳۵)
جانشینی	وصال به امام زمان	سر گذاشتن معشوق به دامن عاشق (ص ۱۵۶)

دست

امام با رفتار غیر کلامی دست در اشعار مهدوی خود، ذهن مخاطب را به دست شستن از غیر خدا و وصال با حقیقت امام می کشاند. اصولاً در شعر او دست آلوده، متعلق به زاهدان ریایی و صوفیان بی بهره از عشق و الفت امام معصوم است و نمی تواند دامن پیر و مراد را در دست بگیرد، ولی دست درویشان بالاست و دامن مراد را می گیرند و ذکر حق می گویند، ذکر می کنند که مانند ذکر صوفیان ریایی و آلوده نیست. از سویی دیگر مراد و پیر در شعر سراسر عرفانی امام خمینی رحمته الله علیه، وجود حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف است. ارتباط غیر کلامی دست در شعر امام همواره با عزت و پاکی همراه است و تناظر دست پاک و دست آلوده در ابیات زیر قابل تأمل و شایان دقت است. به عبارت دیگر دست بالا را درویشان منتظر و سالکان مرتبط با حقیقت دین (که وجود مقدس امام

عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف (است) دارند نه صوفیان آلوده به احکام ظاهر. امام بر این باور است که اکتفا کردن ظاهر دین و شریعت می تواند حجاب نورانی سالک باشد.

هیچ دستی نشود جز بر خوان تو دراز کس نجوید به جهان جز اثر پای تو را
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۲)

دست از دامن ای دوست نخواهم برداشت تا من دلشده را یک رمق و یک نفس است
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۳)

با مطربان بگو که طرب را فزون کنند دست گدای صومعه بالا به سوی ماست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۶)

پیر می خانه بنام که به سر پنجه خویش فانی ام کرده، عدم کرده و تسخیرم کرد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۸۳)

جدول تحلیلی زبان بدن (دست)

کارکرد	پیام	رفتار غیر کلامی
جانشینی	نیاز به امام عصر	دست دراز شدن (ص ۴۲)
جانشینی - تأکیدی	وصال به امام زمان	گرفتن جام از دست نگار (ص ۵۱)
جانشینی - تأکیدی	معرفت الهی در شناخت ولی عصر	دست از دامن دوست برنداشتن (ص ۵۳)
جانشینی	ارتباط حقیقی با امام عصر	بالا بودن دست گدای صومعه (ص ۵۶)
جانشینی	اتصال به امام زمان	دست من گیر (ص ۶۷)
تأکیدی	فنائی عارفانه به هدایت امام عصر	فانی کردن به سر پنجه (ص ۸۳)
جانشینی	نهایت عشق به امام	دست دادن به عارفان (ص ۹۹)
تأکیدی	صحو	بیدار با دست بت (ص ۱۴۲)
جانشینی	آزمایش الهی	انگشت نما شدن (ص ۱۴۴)
جانشینی	شوق وصال امام زمان	دست افشان بودن (ص ۱۸۴)

پا

زبان بدن و عضو پا در اشعار امام خمینی رحمته الله علیه، آن چنان حساب شده به کار رفته است که مخاطب خاص (به ویژه اگر عارف باشد) به راحتی به زوایای پنهانی کلام او دست می یابد. پا در شعر ایشان با بصیرت ارتباط مستقیم دارد. عارف چون قدم بر نفس خود گذاشته و پشت پا بر تعلقات دنیایی زده است بر آستان امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف سر می ساید و با بصیرت درویشی است که تاج معنویت و بندگی بر سر نهاده است. رفتار غیر کلامی پا در شعر ایشان با مضمون اتصال دایمی با حقیقت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف همراه است و

همان گونه که انسان بصیر و پا به راه گذاشته در مسیر الی الله بر خود و بر همه چیز، پا گذاشته و دیگر حیاتی ندارد، عارفی که پا در راه حق می‌گذارد حیات مادی و تعلق خاطر دنیایی خود را از دست داده و سراسر به حیات معنوی دست یافته است و حیات معنوی عارفان جز طی طریق با ارشاد و هدایت قلبی امام معصوم میسر نیست.

هیچ دستی نشود جز بر خوان تو دراز کس نجوید به جهان جز اثر پای تو را
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۲)

هر کجا پا بنهی حسن وی آنجا پیدا است هر کجا سر بنهی سجده‌گه آن زیباست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۹)

هر کجا پا بنهی حسن وی آنجا پیدا است هر کجا سر بنهی سجده‌گه آن زیباست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۹)

سوداگران مرگیم یاران شاخ و برگیم زندان پا برهنه بر حال ما بصیرند
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۹۹)

بر در میکده بگذشته ز جان آمده‌ام پشت پای زده بر هر دو جهان آمده‌ام
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۳۹)

چشم بیمار تو ای می‌زده بیمارم کرد پای بگذار به چشم که پرستار منی
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۸۴)

جدول تحلیلی زبان بدن (پا)

کارکرد	پیام	رفتار غیر کلامی
جانشینی	شناخت امام زمان	جستن اثر پای معشوق (ص ۴۲)
جانشینی	معرفت امام زمان مقدمه سیر الهی	هر کجا پا بنهی (ص ۴۹)
جانشینی	فقر وجودی نسبت به امام عصر	پا برهنگی زندان (ص ۹۹)
تأکیدی	عدم تعلق و وصال به حضرت	پشت پا زدن (ص ۱۳۹)
جانشینی	فدا شدن در راه امام زمان	پا گذاشتن به چشم (ص ۱۸۴)

لب

رفتار غیرکلامی لب بستن و سکوت در شعر امام ارتباط مستقیم با اسرار الهی دارد. ارتباط با امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف از خفی‌ترین اسرار ملکوتی در سیر الی الله است. لب گشودن یار به کشف و شهود می‌انجامد و لب بستن شاعر به دیدن اسرار ختم می‌گردد و چه سری از امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف عظیم‌تر؟ از سویی شاعر عارف سکوت می‌کند تا فقط صدای

محبوب ازلی را بشنود و از سویی دیگر واعظان ریاکار را به خاموشی دعوت می‌کند. واعظانی که فقط دم از ظهور می‌زنند و اندک قرابتی با حقیقت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف ندارند. گویی این که تا صدا و آواز محبوب حقیقی (امام زمان علیه السلام) شنیده می‌شود سخن گفتن و وعظ کردن بی‌ادبی است.

جمله اسرار جهان است درون لب دوست لب گشا پرده برانداز از این مشکل ما
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۵)
لب فرو بست هر آنکس رخ چون ماهش دید آن که مدحت کند از گفته خود مسرور است
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۲)
آن که از باد عشق تولبی تازه نمود ملک هستی بر چشمش پر کاهی نبود
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۰۹)

جدول تحلیلی زبان بدن (لب)

کارکرد	پیام	رفتار غیر کلامی
جانشینی	شهود اسرار به هدایت امام زمان	لب گشودن (ص ۴۵)
جانشینی	سکوت عارفانه و رویت امام	لب فرو بستن (ص ۵۲)
تأکیدی	عدم تعلق به هیچ کس جز حضرت	لب تازه نمودن (ص ۱۰۹)

مصنوعات و ابزار آلات

زبان اشیاء برای ارتباط، بسیار مؤثر و مهم است. استفاده کردن از وسایلی که در اختیار داریم می‌تواند پیام‌های مختلفی را القا کند؛ احترام، بی‌احترامی، خیانت، فقر، ثروت و نارضایتی از شرایطی که در آن قرار داریم. هر کدام از این دارایی‌ها منبعی از اطلاعات را در مورد دیگران فراهم می‌کند.

بسامد بالای استفاده از دفتر، قلم و پاره کردن خرقة که نوعی جامه خاص برای صوفیان بوده است و البته در دیوان سراسر عرفانی امام کارکرد استعاری از وجود و تعلقات دارد و مدام مورد انتقاد ایشان در ارتباط با زاهد ریاکار و صوفی پر مدعاست. دلیلی بر اهمیت ترک تعلق از دید عرفانی ایشان برای وصال به امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف که مراد حقیقی سالکان است و رسیدن به امام رسیدن به حضرت حق است. امام خرقة و دفتر و قلم را (در شعر او هر سه ابزار رنگ خودنمایی دارند) که باعث دیده شدن و متمایز گردیدن است، مانع می‌بیند و تعلق می‌داند و برای قرب الهی و وصول ولی خدا که امام

زمان عاشقانه است، حجاب تلقی می‌کند. از این رو استفاده و بسامد این نوع ابزار در میان مصنوعات که از مؤلفه‌های ارتباط غیرکلامی و محل تأمل و دقت است. علاوه بر پاره کردن دفتر و قلم، پاره کردن خرقة نیز در شعر امام اهمیت و بسامد بالایی دارد و این معنی را به ذهن می‌رساند که ترک تعلّق به از بین بردن ظواهر وجود می‌انجامد.

الف) قلم/دفتر

بشکنم این قلم و پاره کنم این دفتر نتوان شرح کنم جلوه والای تو را
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۲)

دم در نیار و دفتر بیهوده پاره کن تا کی کلام بیهوده گفتار ناصواب
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۸)

پاره کن دفتر و بشکن قلم و دم دربند که کسی نیست که سرگشته و حیرانش نیست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۶۶)

قلم سرخ کشم بر ورق دفتر خویش هان که در عشق من و حسن تو گفتاری نیست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۷۳)

جدول تحلیلی مصنوعات و ابزار آلات (دفتر و قلم)

کارکرد	پیام	رفتار غیرکلامی
جانشینی	ترک تعلّق و وصال به ولی عصر	شکستن قلم و پاره کردن دفتر (ص ۴۲)
جانشینی	سکوت عارفانه و شهود حقیقی	پاره کردن دفتر (ص ۴۸)
تأکیدی	تحیر عرفانی و وصال به امام زمان	پاره کردن دفتر و شکستن قلم (ص ۶۶)
تأکیدی	تحیر عرفانی و وصال دائم	کشیدن قلم سرخ (ص ۷۳)

ب) لباس (جامه/خرقه)

رهرو عشقی اگر، خرقة و سجاده فکن که به جز عشق تو را رهرو این منزل نیست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۶۷)

برگیر جام و جامه زهد و ریا درآر محراب را به شیخ ریاکار درگذار
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۲۲)

جامه زهد دریدم رهم از دام بلا باز رستم ز پی دیدن یار آمده‌ام
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۳۷)

این خرقة ملوث و سجاده ریا آیا شود که بر در می‌خانه بر درم
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۵۱)

باید از رفتن او جامه به تن پاره کنم درد دل را به چه انگیزه توان چاره کنم
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۵۷)

جدول تحلیلی مصنوعات و ابزار آلات (لباس / جامه و خرقه)

کارکرد	پیام	رفتار غیرکلامی
جانشینی	تقوا در معیت با امام	پوشیدن لباس نو (ص ۳۹)
جانشینی	ترک تعلق و وصال	بیزاری از خرقه (ص ۴۲)
تأکید	فدا کردن وجود در راه امام زمان	انداختن خرقه (ص ۶۷)
تأکید	ترک تعلق جسمانی	در آوردن جامه زهد (ص ۱۲۲)
جانشینی	فنا فی الله شدن	دریدن جامه زهد (ص ۱۳۷)
جانشینی	ترک هستی موهوم	دریدن خرقه در میخانه (ص ۱۵۱)
جانشینی	ترک تعلق	پاره کردن جامه (ص ۱۵۷)

اشاره و حرکت

اشاره‌ها و حرکات بدن اغلب احساس واقعی فرد را که در پس کلمات اوست انتقال می‌دهند. «موقعیتی که اشاره و حرکت بدن در آن به کار می‌روند اغلب معنای نهفته در اشاره را تعیین می‌کنند. افراد از طریق حرکات بدنی خود می‌توانند احساسات شان را انتقال داده و کلمات ادا شده را تقویت و بر روی آن تأکید ورزند و حتی گاهی اوقات آنچه را می‌گویند نقض کنند» (ریچموند، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

ساغر بیار و باده بریز و کرشمه کن کاین غمزه روح پرور جان و روان ماست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۵)

رخ گشا، جلوه نما گوشه چشمی انداز این هوای دل غمدیده شیدای من است
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۹)

سر خم باز کن ای پیر که در درگه تو با شمع رقص کنان دست فشان آمده‌ام
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۴۰)

دست افشان به سرکوی نگار آمده‌ام پای کوبان ز پی نغمه تار آمده‌ام
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۳۷)

در هوای چشم مستش در صف مستان شهر پای کوبی، دست افشانی و هم پیمان شوی
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۸۵)

اشاره و حرکت در شعر امام، نشانگر عالم وجود و خلقت یکباره و تجلی حقیقی

حضرت حق است. او اراده می‌کند و تا «کن» می‌خواهد «فیکون» می‌گردد و این تجلیات خداوند است که شوق عارف سالک را برای وصال به محبوب بیشتر می‌کند. از این رو تمام ارتباطات غیرکلامی اشاره و حرکت در امام خمینی رحمه الله به پایکوبی و دست‌افشانی و وجد عارفانه می‌رسد.

جدول رفتار اشاره و حرکت

کارکرد	پیام	رفتار غیرکلامی
جانشینی	تجلیات امام زمان	غمزه هلاک کن (ص ۴۶)
تأکیدی	حضور عرفانی امام زمان	قبله‌نمایی معشوق (ص ۴۹)
تأکیدی	تربیت عرفانی ولی عصر	غمزه روح پرور (ص ۵۵)
جانشینی	تجلیات امام زمان	گوشه چشمی انداز (ص ۵۹)
جانشینی	جذبه حضرت مهدی	ناز کن (ص ۶۵)
تأکیدی	وجد عرفانی در وصال به امام زمان	دست‌افشان و پای‌کوبان (ص ۱۱۷)
جانشینی	وجد عرفانی در وصال به امام زمان	دست‌افشانی (ص ۱۲۵)
تأکیدی	وجد عرفانی در وصال به امام زمان	رقص‌کنان (ص ۱۴۰)
جانشینی	وجد عرفانی در وصال به امام زمان	پای‌کوبان (ص ۱۳۷)
جانشینی	وجد عرفانی در وصال به امام زمان	دست‌افشانی (ص ۱۳۷)
جانشینی	وجد عرفانی در وصال به امام زمان	پای‌کوبی (ص ۱۸۵)

چهره و رفتار چشمی

یکی از راه‌هایی که با آن می‌شود با دیگران ارتباط غیرکلامی برقرار کرد حرکات چهره است؛ تا آن‌جا که ارسطو «بیش از همه در خصوص چهره تجربه و بررسی داشته و می‌گوید که میان چهره انسان با روح او رابطه تنگاتنگی وجود دارد و می‌توان با علایم موجود در چهره انسان و حالات و شکل ظاهری قیافه به ماهیت درونی انسان پی‌برد» (افراخته، ۱۳۹۹: ۷).

از چهره افراد می‌توان به احساسات متفاوتی مانند عشق، نفرت، ناباوری، مهربانی پی‌برد. انسان نگرش‌ها و حالت‌های خود را از این طریق منتقل می‌کند. «چهره‌گویاترین کانال ابزار عواطف است و این عواطف را می‌توان بر حسب جنبه‌هایی چون خوشایند بودن یا ناخوشایند بودن و سطح برانگیختگی تقسیم‌بندی کرد. با این همه برون‌فکنی‌های چهره نیز در انواع مجزا جای دارند؛ مثلاً در شادی، غم، شگفتی، خشم و...» (آرژیل، ۱۳۷۸: ۱۳۸) و «اگر تظاهرات چهره‌ای و بیاناتی که به کار برده می‌شوند با

هم‌دیگر تناسب نداشته باشند پیام مهمی برای یادگیرندگان ارسال می‌گردد. یکی از نکات اساسی در ارسال پیام‌ها هم خوانی تظاهرات چهره‌ای متناسب با پیام است؛ مثلاً اگر می‌خواهید نکته‌ای را به شوخی بیان کنید باید سعی شود بین بیان و تظاهرات چهره‌ای تناسبی برای نشان دادن این که حرف شما شوخی است و جدی نیست، برقرار شود» (دیمیک، ۱۳۸۵: ۵۷).

پرده از روی بینداز به جان تو قسم غیر دیدار رخت ملتمسی نیست مرا
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۱)

مده از جنت و از حور و قصورم خبری جز رخ دوست نظر سوی کسی نیست مرا
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۱)

به کجا روی نماید که تواش قبله نه‌ای آنکه جوید به حرم منزل و مأوای تورا
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۲)

ندا به ساقی سرمست گل‌عذار رسید که طرف دشت چو رخسار سرخ مستان شد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۹۰)

بگشای نقاب از رخ و بنمای جمالت تا فاش شود آنچه همه در پی آنند
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۰۲)

راز بگشا پرده بردار از رخ زیبای خویش کز غم دیدار رویت دیده چون جیحون شود
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۱۳)

به من نگر که رخی همچو کهریبا دارم دلی به سوی یار دلریبا دارم
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۴۸)

استفاده امام خمینی رحمته‌الله‌علیه از رفتار غیرکلامی چهره و رفتار چشمی جز برای کشف و شهود تجلیات الهی و دیدن جمال و جلال امام زمان علیه‌السلام نبوده است. شاعر عارف با رفتار چشمی خود پدیده نگریستن به آفاق و انفس را تبیین می‌کند و دیدن و ارتباط با امام زمان علیه‌السلام را رکنی اصیل در ادامه سیر و سلوک الی‌الله می‌داند. آوردن فعل دیدن جز با کلمات رخ گشا، رخ گشودن و پرده بر انداختن (که به ظهور منجی عالم امام زمان علیه‌السلام اشاره دارد) به کار نرفته است. همواره این عارف بوده است که با رخ زرد (حالت خوف) و روی سرخ (حالت رجاء) به آستان امام عصرش می‌نگرد و رفتار چشمی ایشان با توجه به اشعار بیانگر این حالت درونی و باطنی و ارتباط ایشان با حضرت صاحب الزمان است.

جدول رفتار اشاره و حرکت

کارکرد	پیام	رفتار غیرکلامی
جانشینی	ظهور امام زمان	پرده از چهره بینداز (ص ۴۱)
جانشینی	ظهور امام زمان	جز رخ دوست نظر... (ص ۴۱)
جانشینی	فانی شدن در محبوب	به کجا روی نماید (ص ۴۲)
جانشینی	فانی شدن در محبوب	جز خم ابروی تو... (ص ۴۲)
جانشینی	فانی شدن در محبوب	رخسار گشادن (ص ۴۳)
جانشینی	تجلی امام زمان	نیم نظر سوی ما کنی (ص ۴۶)
جانشینی	عشق به امام زمان	ز رنگش پیدا است (ص ۵۰)
جانشینی	عشق به امام زمان	از رخ سرخش (ص ۵۰)
جانشینی	امام همیشه حاضر است	دیده بگشای (ص ۵۲)
جانشینی	شوق وصال به امام زمان	پرده بردار ز رخ (ص ۵۳)
جانشینی	هجرت از امام عصر	اشکم چو سیل (ص ۶۱)
جانشینی	تجلی امام عصر	گوشه چشم گشا (ص ۶۶)
جانشینی	تجلی امام عصر	از رخ پرده بگشا (ص ۷۷)
جانشینی	عاشق هجران دیده	رخسار سرخ مستان (ص ۹۰)
جانشینی	تجلی امام عصر	بگشای نقاب از رخ (ص ۱۰۲)
جانشینی	کشف و شهود عرفانی	پرده بردار از رخ (ص ۱۱۳)
جانشینی	عشق به امام زمان	رخی همچو کهریا (ص ۱۴۸)

رفتار آوایی

مطالعه جنبه‌های ارتباطی صدا، ارتباط آوایی یا مطالعه زبان آوایی یا پیرا زبان نامیده می‌شود. «ویژگی‌های صدا و کاربردهای آن از جمله لهجه‌ای که با آن صحبت می‌کنیم و گویشی که به کار می‌بریم بر این موضوع که چطور پیام‌های کلامی به کار می‌روند تأثیر عمده‌ای می‌گذارند» (ریچموند و کروسکی، ۱۳۸۸: ۹۷-۹۸). پیرا زبان عبارت است از ارتباط صوتی بدون استفاده از کلمات که شامل نحوه تلفظ کلمات، لحن و درجه پیچیدگی جملات نیز است و صدا یکی از علائم غیربیانی، منعکس‌کننده عکس-العمل درونی و حالت‌گوینده است و می‌تواند جهت تقویت مناسب برای پیام‌های بیانی کنترل و توسعه یابد. رسایی صدا نشان‌دهنده علاقه و توجه به شنونده است و عامل ارزشمندی در انتقال مطلوب پیام بیانی است (افراخته و مدرسی، ۱۳۹۹: ۱۱). پیرا زبان «شامل نحوه تلفظ کلمات، لحن و پیچیدگی جملات است. اصوات ابزارهایی چند منظوره‌ای هستند که به دیگران می‌گویند چگونه سخنان و رفتار ما را تفسیر

کنند» (وود، ۱۳۷۹: ۳۳۰). در اشعار عرفانی امام، مؤلفه رفتار آوایی با معرکه گرفتن زاهدان و رقص و تواجد اهل حال که شناختی نسبت به امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف ندارند، همراه است. دست زدن، پا کوفتن و به رقص آمدن (سماع) مردان حق از نشانه‌های غیرکلامی به کار رفته در شعر اوست. شاعر گریستن همراه با عجز و معرکه‌گیری را به زاهدان ریاکار و سماع، پا کوفتن و دست زدن (شادی حقیقی از رهایی نفس) را به سالکان حقیقی که شناخت کامل نسبت به امام خود را دارند، نسبت می‌دهد. او سالکان مسیر حقیقت را شاد و رها می‌بیند چون به امام خود معرفت دارند و زاهدان در بند نفس را اسیر گریستن و خندیدن‌های بی تأثیر می‌داند.

همه سرگشته آن زلف چلیپای وی اند در غم هجر رخس این همه شور و غوغاست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۹)

مرغ پر سوخته را نیست نصیبی ز بهار عرصه جولانگه زاغ است و نوای مگس است
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۳)

این همه غلغل و غوغا که در آفاق بود سوی دلداریان و همه بانگ جرس است
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۳)

برخیز مطربا که طرب آرزوی ماست چشم خراب یار وفادار سوی ماست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۶)

فریاد رعد ناله دلسوز جان من دریای عشق قطره مستانه من است
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۸)

می‌خانه در هوای وصالش طرب‌کنان مطرب به رقص و شادی و چنگ و چغانه است
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۶۱)

جدول رفتار آوایی

کارکرد	پیام	رفتار غیرکلامی
جانشینی	حیرت عرفانی نسبت به امام عصر خود	این همه شور و غوغاست (ص ۴۹)
جانشینی	زاهدان ریایی	نوای مگس (ص ۵۳)
جانشینی	وحدت عرفانی با امام زمان	این همه غلغل و غوغا (ص ۵۳)
جانشینی	وجد عارفانه	طرب آرزوی ماست (ص ۵۶)
جانشینی	هجران از امام عصر	رعد ناله دلسوز (ص ۵۸)
جانشینی	وصال به امام زمان	شادی و چنگ و چغانه (ص ۶۱)

فضا و بوم پایی

مطالعه روش های استفاده انسان از فضا و ارتباط برقرار کردن با آن، مجاورت و ارتباط نامیده می شود. «استفاده از فضا و قلمرو، ارتباط زیادی با فرهنگ دارد. یعنی نحوه استفاده شخص از فضا با اصول ارزش های فرهنگی همان شخص تعیین می شود» (ریچموند، ۱۳۸۸: ۲۶۸).

فضا و بوم در اشعار امام خمینی رحمته الله علیه از مهم ترین مؤلفه های غیرکلامی است. از آن جا که در نگاه ایشان، اولین چیزی که برای دور شدن از آن تلاش می کند «خود» است. می خانه، حریم و منزل عشق (چون وجود حضرت حجت بوده) برای او از جنت بالاتر و بهتر است. امام خمینی با امام زمان علیه السلام که خلیفه الله است مصاحبت دارد؛ از این رو این مؤانست در می خانه (نماد کوی محبوب) برای او از نشستن در خانقاه (فضای مقدس صوفیان ریایی) و... تقدس بیشتری دارد. آن فضا و مکانی که عارف را برای لحظاتی هر چند اندک، از تمام اعتباریات جدا می سازد و همنشین حقیقت امام معصوم می گرداند از هر جای مقدسی محترم تر است.

همه جا منزل عشق است که یارم همه جاست کوردل آن که نیابد به جهان جای تورا
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۲)

به سر کوی تو ای قبله دل راهی نیست ورنه هرگز نشوم راهی وادی منا
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۳)

از صفای گل روی تو هر آن کس برخورد بر کند دل ز حریم و نکند رو به صفا
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۳)

لایق طوف حریم تو نبودیم اگر از چه رو پس ز محبت بسرستی گل ما
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۵)

فارغ از ما و من است آنکه به کوی تو خزید غافل از هر دو جهان کی به هوای من و ماست
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۴۹)

عشقت از مدرسه و حلقه صوفی راندم بنده حلقه به گوش در خمارم کرد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۸۲)

دورم از کوی تو ای عشوه گر هر جایی که نصیبم ز رخت نامه پرنی باشد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۸۷)

جدول فضا و بوم‌پایی

کارکرد	پیام	رفتار غیر کلامی
جانشینی	وحدت عارفانه با امام عصر	یارم همه جاست (ص ۴۲)
جانشینی	هجران از امام تلخ است	سرکوی تو (ص ۴۳)
جانشینی	چشیدن وصال امام زمان	نکند رو به صفا (ص ۴۳)
تأکیدی	هجران از امام تلخ است	طوف حریم تو (ص ۴۵)
جانشینی	حضور عرفانی با امام زمان	به کوی تو خزید (ص ۴۹)
تأکیدی	تسلیم و رضا نسبت به حضرت	از مدرسه و حلقه صوفی (ص ۸۲)
تأکیدی	هجران و امتحان الهی در ظهور	دورم از کوی تو (ص ۸۷)

بساوایی

این نوع از ارتباط از پیچیده‌ترین و صمیمی‌ترین نوع ارتباطات غیرکلامی است. نحوه لمس کردن، میزان لمس کردن و هدف از آن در نتیجه هنجارهای فرهنگی یک جامعه به وجود می‌آید. لمس کردن نیز گونه‌های متفاوتی مثل «دست دادن»، «در آغوش کشیدن»، «بوسیدن سر و دست و بازو» دارد.

الف) لمس کردن دوستانه و صمیمانه

در این نوع از ارتباط، تفاوت‌های میان فرهنگی بیشتر مشهود است. تعامل‌کنندگان با احساسات خود نشان می‌دهند که چه میزان هم‌دیگر را دوست دارند و چه مقدار برای هم ارزشمندند. «ابتدایی‌ترین اشکال زندگی، برای تعامل با محیط اطراف منحصرراً به لمس کردن متکی بوده است. لمس کردن مؤثرترین ابزار برای انتقال بسیاری از احساسات و عواطف به شمار می‌رود و تماس بدنی نشان علاقه و پذیرش است» (ریچموند، ۱۳۸۸: ۲۹۸). و «افزایش تماس یکی از مهم‌ترین روش‌هایی است که افراد برای تشدید روابطشان مورد استفاده قرار می‌دهند» (وود، ۱۳۷۹: ۳۲۷). بنابراین می‌توان گفت که «تماس بدنی اجتماعی‌ترین شکل ارتباط اجتماعی است. در روابط بین دوستان انواع گوناگونی از سلام و خوشامدگویی و خداحافظی شامل دست دادن، بغل کردن، بوسه زدن بر گونه‌ها، تبریک و تهنیت مجاز است» (آرژیل، ۱۳۷۸: ۳۹۴).

ب) لمس کردن اجتماعی - مؤذبانه

در این مورد از ارتباط، تماس جسمانی برای آشنایی هرچه بیشتر و یا اظهار ادب و فروتنی در مقابل دیگران رخ می‌دهد. رعایت اصول میان شاگرد و استاد و همچنین

پای بندی به اصول با دیگران در عرصه اجتماعی و فرهنگی انجام می پذیرد و این رفتارها نشان می دهد آداب خاص تری در لمس کردن افراد با منزلت اجتماعی بالا، نیز هست. «پژوهش های ارتباطات بین اشخاص در مورد لمس افراد در مناظر عمومی بیان کننده این واقعیت است که این عمل به پایگاه اجتماعی از جهات مختلف مانند پایگاه اجتماعی - اقتصادی، سن، نژاد و جنس بستگی دارد» (فرهنگی، ۱۳۷۳: ۳۰۵).

رفتار بساواایی در شعر امام خمینی علیه السلام، همواره با نوعی از تواضع و تکریم نسبت به امام زمان علیه السلام همراه است. او یار را در بغل می گیرد و از وصال او بهره مند است. به نظر می رسد به وحدت رسیدن جان عارف با حقیقت مطلق امام معصوم که (وصال و مؤانست با خداست) همان به برگرفتن یار و بوس و کنار است و آمدن جان به بر نیز همان مضمون عرفانی را تکرار می کند و شاعر با این رفتار غیرکلامی به حیات حقیقی و معرفتی خود و رسیدن به مرحله وحدت با امام زمان علیه السلام اشاره دارد.

باده از ساغر لبریز تو جاویدم کرد بوسه از خاک درت محرم اسرارم کرد

(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۸۲)

دست آن شیخ ببوسید که تکفیرم کرد محتسب را بنوازید که زنجیرم کرد

(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۸۳)

بوس و کنار یار به جانم حیات داد در هجر او نه بوس نصیب است و نی کنار

(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۲۲)

مژده ای مرغ چمن فصل بهار آمد باز موسم می زدن و بوس و کنار آمد باز

(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۲۵)

سر نهم بر قدمش بوسه زنان تا دم مرگ مست تا صبح قیامت ز سبویش باشم

(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۵۳)

جدول رفتار بساواایی

رفتار غیرکلامی	پیام	کارکرد
بوسه از خاک در (ص ۸۲)	تواضع و احترام (لمس اجتماعی)	جانشینی
دست آن شیخ ببوسید (ص ۸۳)	تکریم (لمس اجتماعی)	جانشینی
بوس و کنار یار (ص ۱۲۲)	عشقبازی با امام زمان (لمس صمیمی)	جانشینی
می زدن و بوس و کنار (ص ۱۲۵)	عشقبازی با امام زمان (لمس صمیمی)	تأکید
بوسه زدن بر قدم (ص ۱۵۳)	تواضع و احترام (لمس اجتماعی)	تأکید

محیط

تمامی رفتارهای اجتماعی در محیط فیزیکی رخ می‌دهد. «گاه این محیط عمداً توسط افراد سهیم مرتب می‌شود. مثلاً با چیدن میزها، صندلی‌ها و گاه معمارها و دکورهای داخلی و... یکی از کانال‌های ارتباطی انسان محیط اطراف است مکان‌هایی که افراد برای تعامل با همدیگر گرد هم می‌آیند» (وود، ۱۳۷۹: ۳۱۹). از آن جا که عارف دائماً در مجاورت با خداست؛ لذا محیط فیزیکی برای او معنا ندارد. هر جا و مکانی که یاد خدا و جانشین او همراه اوست محیطی روحانی و مقدس محسوب می‌شود؛ حتی اگر در دید عموم آن جا محل شرک و فسق باشد (مانند بت خانه، می‌خانه) از این منظر شعر امام خمینی رحمته‌الله علیه به شعر حافظ شباهت پیدا می‌کند چون از دید او نیز، محیط فیزیکی اگر بستر یاد خدا باشد ارزشمند است؛ خواه می‌خانه یا کعبه باشد. چون در کعبه هم می‌توان حضور داشت و از خدا و جانشینان پاک او خاصه امام عصر عجل‌الله تعالی فرجه الشریف غافل شد.

همه در عید به صحرا و گلستان بروند من سرمست ز می‌خانه کنم رو به خدا
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۳۹)
خرقه و خانقه از مذهب زندان دور است آنکه دوری کند از این و از آن درویش است
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۵۴)
معتکف گشتم از این پس به در پیر مغان که به یک جرعه می‌از هر دو جهان سیرم کرد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۸۳)

جدول محیط فیزیکی

رفتار غیرکلامی	پیام	کارکرد
رفتن به صحرا (ص ۳۹)	تکریم امام زمان	جانشینی
خانقه زندان (ص ۵۴)	تکریم و تقدیس عرفا نسبت به امام عصر	جانشینی
معتکف شدن به در (ص ۸۳)	تکریم و تقدیس مراد (امام زمان)	جانشینی

زمان

زمان رسمی: زمان رسمی روشی است که از طریق آن یک فرهنگ، زمان خود را تعریف می‌کند و این نوع زمان در بیشتر طول زندگی ما نقشی روزانه پیدا می‌کند.
زمان غیررسمی: زمان غیررسمی به کاربرد نسبتاً منعطف زمان مانند «به زودی» یا

«همین الان» برمی‌گردد. این واژه‌ها چون اختیاری هستند برای افراد مختلف معانی مختلفی در بردارند (برکو، ۱۳۷۸: ۱۴۲).

مؤلفه زمان در شعر امام خمینی رحمه الله علیه، همواره یادآور امام زمان علیه السلام است و شاعر عارف دائماً در حضور عرفانی خود با ولی حقیقی خداوند است (زمان برای او غیررسمی و نزدیک و منعطف است) چون فاصله‌ای وجود ندارد؛ از این رو زمانی مطرح نمی‌شود. خلقت و شرایط هستی جز تجلی محبوب حقیقی، چیز دیگری نیست. ساعت و به طور کلی هر زمان (گذشته، حال و آینده) برای او یکی است و اصولاً سالک مسافر زمان است و در بی‌زمانی سیر و سفر دارد و از سویی دیگر لفظ زمان او را به معنای حقیقی آن که امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف است رهنمون می‌سازد.

حدیث عشق تو باد بهار باز آورد صبا ز طرف چمن بوی دلنواز آورد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۸۴)

بهار آمد و گلزار نور باران شد چمن ز عشق رخ یار لاله افشان شد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۹۰)

بهار آمد که غم از جان برد غم در دل افزون شد چه گویم کز غم آن سرو خندان جان و دل خون شد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۹۱)

بهار آمد بهار آمد بهار گل‌عذار آمد به می‌خواران عاشق گو خمار از صحنه بیرون شد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۹۱)

بگو به شیخ که امشب بهشت موعود است نصیب من به عیان خواه یا نخواه تو شد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۹۲)

بگو به شیخ که امشب بهشت موعود است نصیب من به عیان خواه یا نخواه تو شد
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۹۲)

باده از دست لطیف تو در این فصل بهار جان فزاید که در این فصل بهار آمده‌ام
(امام خمینی، ۱۳۷۴: ۱۳۷)

جدول انواع زمان

کارکرد	پیام	رفتار غیرکلامی
جانشینی	زمان عارفانه و غیررسمی	باد بهار (ص ۸۴)
جانشینی	زمان عارفانه و غیررسمی	بهار آمد (ص ۹۰)
جانشینی	زمان عارفانه و غیررسمی	بهار آمد (ص ۹۱)

تأکیدی	زمان عارفانه و غیر رسمی	بهار آمد (ص ۹۱)
تأکیدی	زمان عارفانه و غیر رسمی	امشب بهشت موعود است (ص ۹۲)
جانشینی	زمان عارفانه و غیر رسمی	باده فصل بهار (ص ۱۳۷)

نتیجه گیری

در این پژوهش با بررسی کارکرد ارتباطات غیرکلامی در اشعار مهدوی امام خمینی و نقش آنها در انتقال مفاهیم عرفانی به مخاطب این نتیجه حاصل شد که در دیوان امام خمینی رحمته الله علیه ۴۲٪ بسامد رفتار غیرکلامی در ظاهر فیزیکی، ۱۷٪ در چهره و رفتار چشمی، ۱۱٪ در اشاره و حرکت و ۳۰٪ مابقی در رفتارهای غیرکلامی رفتار آوایی، فضا و بوم پایی، بساوایی، محیط و زمان است. امام در دیوان اشعار خود، اشارات مستقیم و غیرمستقیم بسیاری به مسئله ظهور دارد و تمام جنبه های سیاسی و اجتماعی را در این مسئله حقیقی و مسلم مکتب تشیع به وحدت می رساند و در آن هضم می نماید. این اشارات گاه مستقیم اند و گاه در پوشش نمادهای عرفانی پنهان مانده اند که با رمزگشایی از آن، تحلیل و بررسی شد.

حرکت غیرکلامی سر در شعر امام خمینی رحمته الله علیه، دربردارنده معنایی عرفانی است و نشان می دهد که تنها با فروتنی و رضا و تسلیم بر درگاه کبریایی حضرت حق است که می توان به معرفت امام زمان (یا مراد حقیقی) دست یافت و در مسیر عشق به ایشان قدم برداشت. اصولاً در شعر او دست آلوده، متعلق به زاهدان ریایی و صوفیان بی بهره از عشق و الفت و عدم معرفت به امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف است و دست درویشان بالاست و ذکر حق (امام عصر) می گویند.

رفتار غیرکلامی عضو پا در دیوان امام خمینی رحمته الله علیه با مضمون انقطاع از غیر خدا و پیوستن به ولی حقیقی او همراه است و همان گونه که انسان بصیر و پا به راه گذاشته در مسیر الی الله بر خود و بر همه چیز، پا گذاشته و دیگر حیاتی ندارد. عارفی که پا در راه حق می گذارد حیات مادی و تعلق خاطر دنیایی خود را از دست داده و سراسر به حیات معنوی و تسلیم در اراده امام معصوم دست یافته است. لب بستن و سکوت در شعر امام ارتباط مستقیم با اسرار الهی (دیدن و وصال به امام زمان عجل الله تعالی) دارد. لب گشودن یار به کشف و شهود می انجامد و لب بستن شاعر به دیدن اسرار ختم می گردد.

بسامد بالای استفاده از دفتر، قلم و پاره کردن خرقة که نوعی جامه خاص برای

صوفیان بوده است در دیوان امام کارکرد استعاره از وجود و تعلقات دارد و مدام مورد انتقاد ایشان در ارتباط با زاهد ریاکار و صوفی پر مدعاست.

اشاره و حرکت در شعر امام، نشانگر عالم وجود و خلقت یکباره و تجلی حقیقی حضرت حق در وجود انسان کامل یعنی امام زمان علیه السلام است از این رو تمام ارتباطات غیرکلامی اشاره و حرکت در دیوان امام به پایکوبی و دست افشانی و وجد عارفانه (وصال) می‌رسد.

در اشعار عرفانی امام، مؤلفه رفتار آوایی با معرکه گرفتن زاهدان و رقص و تواجد اهل حال همراه است. دست زدن، پاکوفتن و به رقص آمدن (سماع) مردان حق از نشانه‌های غیرکلامی به کار رفته در شعر اوست.

فضا و بوم در اشعار مهدوی امام خمینی رحمته الله علیه از مهم‌ترین مؤلفه‌های غیرکلامی است. از آن جا که در نگاه ایشان، اولین چیزی که برای دور شدن از آن تلاش می‌کند «خود» است. میخانه، حریم و منزل عشق برای او از جنت بالاتر و بهتر است چون که همنشین با امام زمان علیه السلام می‌باشد.

رفتار بساوایی در شعر امام، همواره با نوعی از تواضع و تکریم نسبت به ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف همراه است. از آن جا که عارف دائماً در مجاورت با ولی حقیقی خداست؛ لذا محیط فیزیکی برای او معنا ندارد. از این منظر شعر امام به شعر حافظ شباهت پیدا می‌کند چون از دید او نیز محیط فیزیکی اگر بستر یاد خدا باشد ارزشمند است؛ خواه میخانه و خواه کعبه باشد. مؤلفه زمان در شعر امام خمینی رحمته الله علیه وجه تسمیه نام و مقام امام زمان علیه السلام است که شاعر عارف دائماً در حضور عرفانی خود با اوست (زمان برای او غیررسمی و نزدیک و منعطف است) چون فاصله‌ای وجود ندارد؛ از این رو زمانی مطرح نمی‌شود.

جدول جامع بسامد رفتارهای غیرکلامی در دیوان امام خمینی رحمته الله علیه

رفتار غیرکلامی	ظاهر فیزیکی	اشاره و حرکت	چهره و رفتار چشمی	آوایی	فضا و بوم پایی	بساوایی	محیط	زمان
مصدق	۴۰	۱۱	۱۷	۶	۷	۵	۳	۶

جدول جامع بسامد کارکرد رفتارهای غیرکلامی در دیوان امام خمینی رحمته الله علیه

کارکرد رفتار غیرکلامی	کارکرد جانشینی	کارکرد تأکیدی
جمع	۷۲	۲۳

جدول بسامد انواع رفتارهای غیر کلامی

رفتار غیرکلامی	درصد بسامد
ظاهر فیزیکی	۴۲٪
اشاره و حرکت	۱۱٪
چهره و رفتار چشمی	۱۷٪
رفتار آوایی	۶٪/۵
فضا و بوم پایی	۷٪
بساوایی	۵٪
محیط	۳٪/۵
زمان	۶٪/۵

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۸۸). *از نشانه های تصویری تا متن: به سوی نشانه شناسی ارتباط دیداری*. چاپ هشتم، تهران: نشر مرکز.
- افراخته، الهیار و مدرسی، فاطمه (۱۳۹۹). روابط غیرکلامی در غزلیات شمس، فصلنامه *کارنامه متون ادبی دوره عراقی*. ۱۱ (۱)، صص ۲۰۱.
- امام خمینی، سید روح الله موسوی (۱۳۷۴). *دیوان اشعار*. چاپ ششم، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه الله علیه.
- باقری، مهری (۱۳۹۰). مقدمات زبانشناسی. چاپ پانزدهم. تهران: نشر قطره.
- برکو، ری ام (۱۳۹۳). مدیریت ارتباطات فردی و عمومی. (سید محمد اعرابی و داوود ایزدی، مترجم). چاپ هشتم، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- جهانگیری، نادر (۱۳۷۸). زبان: بازتاب زمان، فرهنگ و اندیشه. چاپ دوم، تهران: پورنگ.
- جیمز، جودی (۱۳۷۷). *کلام جسم*، (آرین بوک، مترجم)، چاپ اول، تهران: نسل نو اندیش.

- دیمیک، سالی (۱۳۸۵). ارتباط موفقیت آمیز با NLP. (علی اسماعیلی، مترجم) چاپ دوم، تهران: شباهنگ.
- ریچموند، ویرجینیایی و کروسکی، جمیزمک (۱۳۸۸)، رفتارهای غیرکلامی در روابط میان فردی (درس نامه / ارتباط غیرکلامی). (فاطمه السادات موسوی و ژیلا عبدالله پور، زیر نظر غلامرضا آذری، مترجم). چاپ دوم، تهران: دانژه.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۷). جامعه شناسی ارتباطات. چاپ بیستم. تهران: اطلاعات تهران.
- فرهنگی، علی اکبر (۱۳۷۳). مبانی ارتباطات انسانی. ج ۱. چاپ اول، تهران: تایمز.
- کول، کریس (۱۳۷۷). نظریه های ارتباطات. (شاهو صبار، مترجم). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- لوپز، خوزه واسکات، جان (۱۳۸۵). ساخت اجتماعی. (حسین قاضیان، مترجم). تهران: نشر نی.
- محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۹). ارتباط شناسی، چاپ دهم، تهران: سروش.
- مولکو، سامی (۱۳۹۵). زبان تن (راهنمای تعبیر اشاره ها و حرکات بدن). (امید نوری خواجوی، مترجم). تهران: نشر باد.
- وود، جولیاتی (۱۳۸۳)، ارتباط میان فردی - روان شناسی تعامل اجتماعی، (مهرداد فیروزبخت، مترجم). چاپ دوم. تهران: مهتاب.